

Over tekeningen en ballons

Het historische stripverhaal mag zich verheugen in een groeiende waardering onder leraren en leerlingen. Dit artikel gaat over de verschillende soorten historische strips en over de praktische toepassing ervan in het geschiedenisonderwijs.

1. Uit: Eric Heuvel, *De Ontdekking* (2003).

Historische strips worden steeds serieuzer genomen in de Nederlandse geschiedeniswereld. Aan de Universiteit van Amsterdam wordt college gegeven over de historische feitelijkheid van Asterixverhalen. Over hetzelfde onderwerp maakte een vwo-er onlangs een profielwerkstuk en publiceerde het op internet.

In 1982 verscheen de methode *Merlijn* als eerste met een aantal speciaal getekende stripverhalen. In tegenwoordige lesmethoden worden fragmenten uit stripverhalen op diverse manieren gebruikt. Onlangs berichtte *Kleio* uitgebreid over het succes van *De Ontdekking* in de les. Stripverhalen vormen een succesvol medium om beelden van het verleden te construeren en over te dragen aan een groot publiek. Het historisch besef van veel Nederlanders is ten dele gebaseerd op fragmenten van stripverhalen.

Net als de historische roman en de speelfilm is de historische strip een vorm van geschiedschrijving, waarbij niet alleen de inhoud aandacht verdient, maar ook de context waarin de strip is ontstaan. De Vlaamse hoogleraar en geschiedenisdidacticus Raf de Keijser schreef ooit:

'Het historische werkelijkheidsgehalte van deze herinnering is zeer uiteenlopend naargelang de historische geïnformeertheid en de actuele bedoelingen van de stripmaker'.

Een bekend voorbeeld is *Kuifje in Afrika* waarin Hergé in 1930 zijn beperkte kennis van Kongo en de koloniale en racistische mentaliteit van hemzelf en zijn Belgische landgenoten in die tijd verwerkte. Interessant is dat Hergé zich daarvan duidelijk distantieerde in zijn latere werk.

Kenmerken, soorten en stijlen

Een belangrijk verklaring voor de populariteit van het medium is de grote toegankelijkheid: afbeeldingen met tekstballon. Hergé heeft deze ballons naar Amerikaans voorbeeld in Europa geïntroduceerd in zijn eerste Kuifjeverhaal *Tintin au pays des Soviets*. Later ontwikkelde hij de ballon tot de bekende spreek- en denkwolk. (Zie afbeelding 4.) Vrijwel alle striptekenaars hebben deze overgenomen.

Voor een goed begrip en gebruik van historische strips in het onderwijs moet rekening gehouden worden met een aantal specifieke kenmerken, soorten en stijlen.

Tom van der Geugten is vakdidacticus aan Fontys Lerarenopleiding Tilburg.

Een eerste onderscheid in soorten strips heeft te maken met de vraag: gaat de strip bij zijn ontstaan over verleden en/of heden?

De Asterixverhalen, verschenen vanaf 1961, spelen in de eerste eeuw v. Chr. *De Ontdekking* (2003) gaat over de Tweede Wereldoorlog én het heden, waarin de oorlog wordt herdacht. De hoofdpersoon vertelt in het heden haar oorlogsverleden na. Alle vierentwintig Kuifjeverhalen spelen zich af in de tijd waarin ze werden bedacht en gemaakt: tussen 1929 en 1982. Hetzelfde geldt voor de korte strips van 'columnist met tekenpen' Jaap Vegter, eigenlijk een soort lange spotprent over de Nederlandse actualiteit in de jaren 1977-2003.

Een tweede onderscheid betreft de tekenstijl. Vanaf 1929 ontwikkelde Hergé de 'klare lijn'. Kenmerken van deze stijl zijn de eenvoudige en duidelijke, met een pen getekende lijnen en de meestal effen gekleurde vlakken. Veel striptekenaars namen deze stijl over, zoals Eric Heuvel. De stijl van de 'klare-lijners' verschilt duidelijk van die van de 'schilderachtigen', die in een lossere stijl tekenen met pen en penseel, zoals Roelof Wijsma. (Zie afbeelding 6.)

Een derde onderscheid betreft de mate van realisme. Vanwege zijn jeugdig publiek vereenvoudigde Hergé de personages in zijn Kuifje-albums tot karikaturen, maar plaatste hen in zeer realistische decors. Onder zijn klare-lijn-navolgers ontstonden twee groepen. De 'klare-lijn-karikaturisten' maken van zowel personages als decors een karikatuur van de werkelijkheid. Je ziet dat bijvoorbeeld bij de Belgen Willy Vandersteen (Suske en Wiske) en Morris (Lucky Luke), de Fransman Albert Uderzo en de Nederlander Co Loerakker. De 'klare-lijn-realist' daarentegen tekenen hun personages én decor in een realistische stijl, bijvoorbeeld de Belg Bob de Moor en de Fransen Edgar Jacobs (Blake en Mortimer), George Martin en Gilles Chaillet (Vasco). (Zie afbeelding 8 en 9.)

Een extreem realisme wordt bereikt in strips waarin foto's vrijwel letterlijk worden verwerkt, zoals in de

Duitse stripbiografie Hitler. (Zie afbeelding 12.)

Een vierde onderscheid betreft het verhalende element. Veel historische strips bestaan uit fictieve verhalen die zich in bepaalde historische contexten afspelen, waarbij bekende en anonieme historische personen een bijrol hebben. In *De Ontdekking* bijvoorbeeld behoren de NSB-ers tot het decor van het verhaal.

Een klein aantal strips behandelt een bepaalde historische ontwikkeling zonder het fictieve verhaal als rode draad. De serie *Van nul tot nu* bestaat bijvoorbeeld uit een lange reeks chronologisch geplaatste momentopnamen.

In en bij de les

Het gebruik van strips in en bij de geschiedenisles kan op allerlei manieren en is verantwoord als leerlingen er het nodige van leren. Dat de docent het medium serieus neemt, zal de leerlingen motiveren ze niet alleen te zien als tijdverdrijf voor anderen.

Een leraar kan het lezen van (geleende of gekochte) strips buiten de les bevorderen door albums in de les te laten zien, door ernaar te verwijzen en door leerlingen erover te bevragen. Leraren kunnen er ook voor zorgen dat stripalbums worden opgenomen in de collectie van de schoolmediatheek.

Leraren bepalen bij voorkeur zelf of een strip geschikt is voor hun les. Sommigen zullen bijvoorbeeld bij het vergelijken van diverse tijdvakken graag verwijzen naar de tijdmachine in Suske-en-Wiskeverhalen (Willy Vandersteen, vanaf 1946) of in *De Valstrik* (Edgar Jacobs, 1972). Of leerlingen door een strip geboeid worden kan het afhangen van hun leeftijd, leeservaring (met strips en met gewone boeken) en sekse (veel stripverhalen hebben manlijke hoofdrolspelers).

Een eenvoudige didactische aanpak is de volgende. Afhankelijk van zijn doelstelling (zie hieronder) selecteert de leraar uit een strip een aantal plaatjes die hij kopieert, verknipt en bij elkaar plakt op een beperkt aantal a-viertjes. Na een korte inleiding geeft hij zijn leerlingen de kopieën

2. Uit: Hergé, *Kuifje in Afrika* (eerste verschijning 1930).

3. Eerste tekening uit Nederlandse versie (1975) van *Tintin au pays des Soviets* (1929).

4. Uit: R. Goscinny & A. Uderzo, *Asterix de Galliër* (1961).

5. Uit: Jaap Vegter, *Zei d'r iemand iets?* (1979).

6. Uit: Frans Le Roux & Roelof Wijsma, *Arin en het volk van de Hunebedbouwers: De gebroken beker* (2001).

7. Uit: Thom Roep & Co Loerakker, *Van nul tot nu, deel 4* (1987/2003).

8. Uit: Bob de Moor, *De onoverwinnelijke Armada, deel 2: De Zedraak* (serie *Cori de scheepjongen*; 1980).

en een schriftelijke opdracht. Bij de vaststelling hiervan laat de leraar zich leiden door de vraag: wat wil ik dat mijn leerlingen ervan leren?

Houding

Goede historische strips bevorderen de interesse voor en de affiniteit met het verleden. Kinderen worden door een verhaal geboid als zij zich kunnen vereenzelvigen met jonge hoofdrolspelers, zoals Jeroen en Helena in *De Ontdekking*. De belangstelling voor een historisch onderwerp kan worden versterkt als de strip emoties oproept bij de lezer, zoals verbazing en verontwaardiging over het Spaanse optreden in Mexico. (Zie afbeelding 11.) Humor is ook belangrijk, zoals in de Asterixverhalen. In de serie *Van nul tot nu* worden serieuze en nogal saaie plaatjes voortdurend afgewisseld met drukke en humoristische plaatjes. Bij jonge kinderen houdt dat de aandacht zeker vast, waardoor deze serie geschikt is voor de basisschool. In het voortgezet onderwijs moeten leerlingen echter met meer serieuze en moeilijker informatie leren omgaan.

Strips zijn goed bruikbaar als motiverende introductie van een historisch onderwerp. Met enkele goed gekozen plaatjes kan de leraar zijn leerlingen snel op het juiste spoor zetten. In afbeelding 13 zijn bijvoorbeeld de abstracties kerstening, hofstelsel en horigheid omschreefs 800 vereenvoudigd tot eenvoudige, concrete proporties. Terwijl dit soort plaatjes de wereld van toen toegankelijk maken, kan de leraar de nieuwsgierigheid van zijn leerlingen in een gesprek opwekken met vragen als: Wat vinden jullie van de personen? Hoe gaan ze met elkaar om? Wat voor gevoel hebben ze daarbij, denk je? Waarom doen ze zo? Wat weet je al over die mensen in die tijd? Bedenk een vraag over deze strip waarop je graag het antwoord wilt weten.

Kennis en inzicht

Historische strips zijn ook bruikbaar als informatiebron om leerlingen hun kennis en inzicht te laten vergroten, met name bij plaatjes waarin grote hoeveelheden informa-

tie historisch verantwoord zijn verwerkt. Realistische strips zijn door hun duidelijkheid erg geschikt hiervoor.

Met strips zoals *Een kind van Athene* kunnen leerlingen onderzoeksoptredachten uitvoeren over aspecten als:

- materiële cultuur (kleding, wapens, transportmiddelen, architectuur, woninginrichting, kunst);
- politieke situatie (Romeinse overheersing);
- sociale verhoudingen (verhouding arm-rijk);
- economie (onder andere slavenhandel);
- religie en mentaliteit (mensbeeld, wereldbeeld).

De plaatjes kunnen gebruikt worden in diverse presentatievormen.

Hoewel karikatuurstrips, zoals over Asterix, door veel kinderen 'leuk' worden gevonden, zijn deze minder geschikt voor het ontwikkelen van historische kennis en inzicht in het basisonderwijs en de onderbouw, vanwege de overdrijving en verdraaiing van historische gegevens en de verwijzingen naar doorgaans onbekende zaken. En om dezelfde redenen zijn ze juist meer geschikt voor bijvoorbeeld een praktische opdracht in de bovenbouw. Dit verschil in geschiktheid komt overeen met het feit dat veel spotprenten wel vlug de lachlust opwekken, maar moeilijk te begrijpen zijn zonder goede kennis. Daarom denk ik dat leerlingen met de realistische afbeelding 1 meer kennis en inzicht over de NSB-ers ontwikkelen dan met de karikatuurale afbeelding 7.

Historische informatie verzamelen

Wat betreft historische vaardigheden op het terrein van informatie verzamelen werd hierboven al stil gestaan bij het bedenken van een vraagstelling naar aanleiding van een stripfragment. De leraar kan dit verfijnen door leerlingen een beschrijvende, een verklarende en een waarderende onderzoeksvraag te laten bedenken.

De leraar kan zijn leerlingen vragen voor welke onderzoeksvragen deze strip als bron goed bruikbaar is, en voor welke niet.

9. Uit: Jacques Martin, *Een kind van Athene* (1980).

10. Uit: Sirius, *De zoon van de honderdman* (omstreeks 1960).

Het vaststellen van feiten kan goed met de volgende opdracht:

'Schrijf een aantal dingen op uit de strip die volgens jou kloppen met de historische werkelijkheid'.

Of: de leraar noemt een aantal elementen uit plaatjes en stelt de vraag: 'Welke van deze dingen kloppen volgens jou met de historische werkelijkheid en welke niet? Leg je antwoord uit.'

Wat betreft het vaststellen van meningen kunnen leerlingen de opdracht krijgen een meningsverschil uit te leggen, zoals in afbeelding 10. De opvatting van een striptekenaar zelf is meestal moeilijk uit de strip te halen. De tekst rechts in afbeelding 15 is een interessante uitzondering. Karikaturale voorstellingen van het verleden zijn geen geschiedvervalsing en zeggen weinig over het standpunt van de stripauteur. Daarvoor is informatie van buiten de strip nodig. Uit achtergrondliteratuur kunnen leerlingen bijvoorbeeld opmaken dat het Franse chauvinisme van de Asterix-verhalen weloverwogen is bedacht om op de Franse markt concurrentie te bieden aan de succesvolle Belgische Kuifje-albums. Historische strips voor gevorderden, dus.

Vanuit een bepaalde vraagstelling kunnen leerlingen vaststellen of (in hoeverre) ze een strip betrouwbaar vinden als bron, bijvoorbeeld bij *De gebroken beker* met de opdracht: onderzoek of het klopt dat Drentse hunebedbouwers contact hadden met Denemarken.

Informatie hierover is te vinden in het Hunebeddencentrum in Borger.

Een klein aantal stripalbums bevat een overzicht van geraadpleegde literatuur, zoals de serie Murena over keizer Nero (vanaf 1997). Sommige albums bevatten historische afbeeldingen met toelichting, bijvoorbeeld over een gokmachine uit 1889 in het Lucky-Luke-album *De éénarmige bandiet* (1981).

Met een bepaalde vraagstelling kunnen leerlingen ook de representativiteit van een strip als bron vaststellen. Bij *De Ontdekking* kunnen leerlingen met andere bronnen onderzoeken, of (in hoeverre) veel andere mensen ongeveer hetzelfde hebben meemaakt als de joodse Esther en Helena's vader, de politiemann.

Bij *Kuifje in Afrika* kunnen leerlingen onderzoeken of (in hoeverre) de beeldvorming over blanken en niet-blanken in dit verhaal representatief is voor Europeanen in 1930 en/of voor het gehele oeuvre van Hergé.

Historische informatie ordenen

Stripverhalen bieden mogelijkheden om leerlingen hun vaardigheden op het terrein van informatie ordenen te laten ontwikkelen. Wat betreft historische indelingen levert een klein aantal stripalbums een jaartallenoverzicht, zoals *Verdwaald in het verleden* (afbeelding 13) en *De verovering van Mexico* (afbeelding 11). Met de cd-rom bij deel 1 van *Van toen tot nu* komen leerlingen zwerfend over een tijdperk de plaatjes uit het boek met gesproken teksten tegen.

Fragmenten van verhalende strips lenen zich goed om door leerlingen in hun historische context geplaatst te worden, bijvoorbeeld met de opdracht: onderzoek (in je schoolboek en andere bronnen) wat het stripverhaal te maken heeft met

dingen die er omheen gebeurden. Bij afbeelding 10 gaat het bijvoorbeeld om de Romeinse verovering van Gallië en de romanisering ervan. In afbeelding 13 kunnen leerlingen twee kenmerkende aspecten van de tijd van monniken en ridders (de Vroege Middeleeuwen) herkennen en deze uitleggen.

Veel strips bieden informatie waarmee leerlingen een verandering kunnen beschrijven, bijvoorbeeld bij het Spaanse optreden in Mexico (afbeelding 11) en het Duitse optreden in Nederland in *De Ontdekking*. Vormen van continuïteit zijn vrijwel uitsluitend te vinden in overzichtswerken zoals *Van nul tot nu*:

"Dat is niets nieuws in de geschiedenis ... de ouderen en jongeren kijken nu eenmaal vaak verschillend tegen dingen aan." (Deel 4, bladzijde 27).

Deel 5 van deze serie staat boordevol vormen verandering en continuïteit op terreinen als wonen, voedsel, strafrecht en seks.

Het medium strip leent zich ook om leerlingen creatief te laten bedenken wat er in het verleden is veranderd. Afbeelding 16 toont bijvoorbeeld een tekenopdracht waarbij brugklassers leren nadenken over het concept verandering, waarbij ze goed moeten kijken en gebruik moeten maken van hun kennis over prehistorische jagers.

Stripboeken leveren concrete mogelijkheden om het verleden met het heden te vergelijken. Bij de vijf onder het kopje Kennis en inzicht genoemde aspecten kunnen leerlingen de opdracht krijgen: vergelijk (noem overeenkomsten en verschillen) dat eens met het heden.

11. Uit: Jean Torton & Jean-Luc Vernal, *De verovering van Mexico* (1981).

12. De conferentie van München in: Friedemann Bedürftig & Dieter Kalenbach, *Hitler* (1989/1993).

Het verleden verklaren

Historische vaardigheden op het terrein van oorzaken en gevolgen kunnen worden ontwikkeld met het in Nederland kleine aantal strips over historische ontwikkelingen zonder fictief verhaal, zoals *Van nul tot nu* en de serie *De Tweede Wereldoorlog in beeld*.

Voor het laten vinden van histori-

sche verklaringen zijn gerichte vragen nodig, zoals over de oorzaken van de ondergang van de Armada bij afbeelding 8.

Voor dit soort vaardigheden zijn de meeste strips met fictieve verhalen weinig bruikbaar omdat deze zich meestal gedurende een korte tijd afspelen en veel uitleg gaat over nogal specifieke, deels fictieve zaken.

Een beeld vormen van verleden en heden

Historische vaardigheden op het terrein van beeldvormen kunnen heel goed met behulp van stripboeken worden ontwikkeld.

De delen 4 en 5 van *Van nul tot nu* bieden leerlingen volop stof om de betekenis van het verleden voor het heden aan te geven en uit te leggen dat hedendaagse situaties product zijn van historische ontwikkelingen.

Afbeelding 14 is een voorbeeld van een plaatje waarmee leerlingen nor-

men en waarden aan kunnen geven, in dit geval die waardoor Fransen in 1703 geleid werden. De afbeeldingen 5 en 15 laten zien dat mensen nogal eens iets anders zeggen dan ze denken. Afbeelding 17 hoort bij een inleefopdracht over het Nederlands-Indonesisch conflict. Leerlingen moeten hierbij bedenken wat Soekarno (bij zijn arrestatie op 18 december 1948 in Djokjakarta) en de Nederlandse soldaat/chauffeur tegen elkaar zeiden en wat ze daarbij dachten. Bij de bespreking van deze

14. Uit: Patrick Cothias & Marc Reinier, *De tijd van de komediespelers* (serie: *Het ijszermasker*; 1991).

13. Uit Jeff Broeckx & Ronald Grossey, *Verdwaald in het verleden, deel 2* (2000).

opdracht kan de leraar ingaan op de vraag of het wel of niet goed is om bij de invulling van de wolkjes rekening te houden met de afloop van het conflict in 1949.

Met overtrekpapier is een dergelijk opdracht te maken van elke foto. Aan de wolktekstjes kunnen diverse eisen worden gesteld, bijvoorbeeld: verwerk een kenmerk van de historische situatie in de uitspraken en verwerk een waarde van elk kenmerk in de gedachten van de getekende personen.

15. Uit: Pierre Dupuis, *Banzai, Van Pearl Harbour tot Hiroshima* (serie: *De Tweede Wereldoorlog in beeld*; 1976).

In Lascaux ontdekte Marcel Ravidot een wandschildering van een man en een bizon, gewond door een speer. Hieronder is dat nagetekend, net als in een stripverhaal. Bedenk hoe de situatie kort vóór de verwonding was. Teken dit op een net blaadje.

16. Uit: *Indigo werkboek hv-1A* (2003).

Met strips kunnen leerlingen zich op diverse manieren en op diverse niveaus bezighouden met historische beeldvorming. Neem bijvoorbeeld de Kuifje verhalen. Alle vierentwintig spelen ze in de tijd waarin ze zijn ontstaan (1929-1982) en kunnen dus vandaag de dag als historische bron over die tijden worden gebruikt. Voor de onder 'Kennis en inzicht' genoemde aspecten zijn ze echter beperkt bruikbaar, omdat Hergé absoluut niet streefde naar een objectief beeld van de toenmalige werkelijkheid; integendeel. Net als Jaap Vegter (afbeelding 5) leverde Hergé met zijn strips commentaar – vaak ironisch, soms sarcastisch – op de actualiteit. In *Kuifje in de Sovjet-Unie* (1929) stelde hij het communisme aan de kaak, in *De blauwe lotus* (1934) het Japanse imperialisme in China, in *De scepter van Ottokar* (1938) het fascisme van de Oostenrijkse Anschluss.

Over Hergé en de historische waarde van zijn werk bestaat tegenwoordig een uitgebreide, voortdurend groeiende hoeveelheid literatuur, bij uitstek geschikt voor praktische opdrachten en profielwerkstukken, waarbij leerlingen hun eigen conclusies kunnen trekken en hun eigen standpunt over strips kunnen bepalen.

Wordt vervolgd?

Wat vooraf ging: In dit artikel heb ik uitgelegd welke soorten historische stripverhalen er zijn en op welke manieren ze kunnen worden gebruikt bij de ontwikkeling op diverse niveaus van houding, kennis, inzicht en vaardigheden van leerlingen in basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Ik hoop dat ik leraren heb geïnspireerd om met strips aan de slag te gaan.

Wordt vervolgd? ■

17. Uit: *Sporen 3/4 vmbol/mavo kgt werkboek* (2001). Zie de foto in het informatieboek bladzijde 32. Deze is overgetrokken. De wolkjes kun je er zelf bijzetten. Om tekst kwijt te kunnen moet de strip-tekening wel wat groter zijn!

Literatuur

W.J. Fuchs en R.C. Reitberger, *Strips. Anatomie van een massamedium* (Utrecht/Antwerpen 1974). Over stripgeschiedenis.

Tom van der Geugten, 'Kuifje in het geschiedenisonderwijs' in: *Duizend bommen!*, nrs. 15 en 16, 2003/2004. Met downloadbaar tweede fase-lesmateriaal voor bezitters van *Kuifje in de Sovjet-Unie* op www.kuifje.nl (<http://kuifje.nl>) onder 'informatie liefhebbers'.

Raf de Keyser e.a., *Strips. Een evocatie van de Middeleeuwen* (Leuven 2000). Wetenschappelijke analyse van vijf stripseries over de Middeleeuwen.

Websites

Hét online naslagwerk over Nederlandse stripgeschiedenis is de Lambiek-comiclopedia op <http://www.lambiek.net/1/home.htm>

Een geordend overzicht van historische strips met commentaar vindt u op de site van de Belg Peter Ponjaert: <http://home.pi.be/~goyatley/index.htm>.

Een vergelijkbaar overzicht met veel andere titels en ook andere informatie over historische strips vindt u op het Contactpunt Geschiedisonderwijs Vlaanderen (www.vvlg.be) onder 'Leermiddelen'.

Mooie oude afbeeldingen bij een Engelse tekst over stripgeschiedenis vindt u op <http://www.comicsuk.co.uk> onder 'History of comics'.

Film

Op 22 februari 2005 zendt Schooltv in de serie Kunstlicht het programma 'Strips' uit over de geschiedenis van het beeldverhaal met onder meer Peter van Dongen en zijn strips *Rampokan* over de 'politieacties'.